

УДК 37. 211.24

DOI 10.31652/2415-7872-2022-70-92-97

ОКСАНА МАРЧУК

orcid.org/0000-0002-2922-285X

oxanna442@ukr.net

доктор педагогічних наук, доцент
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана
Дем'янчука»

вул. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне

ЛІЛІЯ МЕЛЬНИЧУК

orcid.org/0000-0001-8307-7932

кандидат педагогічних наук, доцент

ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана
Дем'янчука»

вул. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне

МАРГАРИТА ШКАБАРІНА

orcid.org/0000-0002-9818-9723

кандидат педагогічних наук

ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана
Дем'янчука»

вул. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне

АНАТОЛІЙ ДЕМ'ЯНЧУК

orcid.org/0000-0002-0727-9265

доктор педагогічних наук, професор,

ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана
Дем'янчука»

вул. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне

ПЕДАГОГІЧНА ЕТИКА Й КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено особливості педагогічної етики та педагогічної культури вчителів, які працювали в навчальних закладах освіти України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Розкрито особливості професіограми тогочасних учителів, визначено вимоги до їхніх професійно-особистісних якостей. Охарактеризовано критерії та показники педагогічної етики вчителів. Виокремлено шляхи творчого впровадження педагогічного досвіду минулого в освітній процес сучасних закладів освіти.

Ключові слова: учитель, педагогічна етика, педагогічна культура, освітні заклади.

OXSANA MARCHUK

doctor of pedagogical sciences, docent

Private Higher Education Establishment «Academician
Stepan Demianchuk International University of
Economics and Humanities»

Academician Stepan Demianchuk str., 4, Rivne

LILIA MELNICHUK

candidate of pedagogical sciences, docent

Private Higher Education Establishment «Academician
Stepan Demianchuk International University of
Economics and Humanities»

Academician Stepan Demianchuk str., 4, Rivne

MARHARYTA SHKABARINA

candidate of pedagogical sciences

Private Higher Education Establishment «Academician
Stepan Demianchuk International University of
Economics and Humanities»

Academician Stepan Demianchuk str., 4, Rivne

ANATOLIY DEMIANCHUK

doctor of pedagogical sciences, professor

Private Higher Education Establishment
«Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities»

Academician Stepan Demianchuk str., 4, Rivne

PEDAGOGICAL ETHICS AND TEACHER'S CULTURE OF THE END OF THE 19TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The problem of the teacher's profессиogram is relevant in any historical era, since it is the teacher who plays the leading role in the educational process. The effectiveness of the educational process depends on its moral qualities to a greater extent, determines the relevance of the raised problem. The study of the features of pedagogical ethics and the pedagogical culture of teachers who worked in educational institutions of Ukraine in the late XIX – early XX centuries is the goal of our research. The following research methods were used to achieve the goal of the study: historical and retrospective analysis; historical and comparative analysis; chronologically-generalizing, problem-searching, historical-analytical methods; methods of generalization and systematization. The article analyzes the definitions of "pedagogical ethics" and "pedagogical culture". The authors presented their own definition of these concepts. According to the teaching ethics, the authors understand the system of moral values of teachers based on the principles of humanism, democracy, child centrism, respect and exactingness towards themselves and others with the aim of educating value orientations and intellectual development of the younger generation. To analyze the pedagogical ethics and culture of teachers of the late XIX – early XX centuries, the authors determined their criteria (value-oriented, scientific and professional, activity criterion) and indicators. The following documents were analyzed in detail to study the norms of pedagogical ethics and culture: "Instructions for teachers of one-class and two-class national schools" (1871), "Instruction on the educational activities of teachers of the Volyn Theological

Seminary" (1881), "Statutes of Orthodox Theological Seminary" (1867) and other educational documents. The analysis of normative acts, reports, pedagogical diaries, archival materials on the work of educational institutions, publications of periodicals showed a high level of pedagogical culture and ethics of teachers, who carried out their activities in the Volyn province schools by certain criteria (value-oriented, scientific and professional, activity criterion). It is determined that the modern teacher, in addition to proper mastering of the latest information technologies of teaching, must have "eternal" pedagogical values, which were relevant in the analyzed time period.

Key words: teacher, pedagogical ethics, pedagogical culture, educational institutions.

Віднедавна в суспільстві спостерігається процес глобалізації та євроінтеграції освітньої галузі, для якого характерний стрімкий розвиток інформаційних технологій, впровадження в навчальний процес новітніх методик навчання, елементів SMART та STEM освіти. Незважаючи на інтенсивну комп'ютеризацію освіти, пошук нових підходів, методів і засобів навчання, актуальним є вдосконалення професіограми сучасного вчителя із урахуванням позитивного педагогічного досвіду освітян минулих історичних епох.

У педагогічній етиці виокремлюють особистісні риси педагога, які залишаються незмінними. Це стосується, насамперед, його моральних якостей, педагогічного такту, любові до дітей, мотивації до самовдосконалення. Подібні якості були притаманні вчителям, які викладали в закладах освіти Волинської губернії в кінці XIX – на початку XX століття. Вивчення педагогічної етики та культури тогочасних педагогів дозволить упроваджувати їхній досвід під час проведення уроків у сучасних закладах середньої освіти, спеціалізованих закладах, у роботі зі студентами, що навчаються на індивідуальній, дистанційній, дуальній формах навчання.

Питання педагогічної культури вчителя кінця XIX – початку XX століття частково досліджували науковці різних епох у контексті вивчення історії педагогіки. Так, з-поміж розвідок кінця XIX – початку XX ст. варто виокремити наукові праці І. Абрамова, І. Барсова, П. Батюшкова, П. Колачинського, А. Муравйова. Основні форми методи і прийоми, які використовували педагоги в своїй професійній діяльності, охарактеризовано в працях таких українських дослідників, як: Ю. Агапов, Г. Бухало, Л. Вовк, Ж. Даюк, М. Євтух, М. Мельник, О. Савченко, О. Сухомлинська. У наукових розвідках С. Бричок, Н. Бовсунівської, А. Дем'янчука, Т. Джаман, Л. Єршової, Н. Сейко, Т. Яковишиної проаналізовано особливості освітнього процесу в школах Волинської губернії, тогочасну освітню політику, вплив православного духовенства на розвиток шкільництва, просвітницьку діяльність духовних осередків та виокремлено кращі професійні якості педагогів. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій, питання професійної етики та культури вчителя кінця XIX – початку XX століття не було об'єктом спеціального дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей педагогічної етики та педагогічної культури вчителів, які працювали в навчальних закладах України в кінці XIX – на початку XX століття (на прикладі освітян Волинського регіону).

В «Енциклопедії освіти» (2008) пояснено, що педагогічна етика «відображає внутрішню культуру, моральні цінності педагога, виступає критерієм особистісного зростання, має узагальнюючий вплив на формування професійно важливих якостей учителя

Загально визнаними нормами педагогічної етики вважають любов до дітей, особисту відповідальність за наслідки своїх вчинків, повагу до особистості та її прав, сприйняття вихованця таким, яким він є, конфіденційність, доброзичливість, чесність та відкритість, віру в найкраще, справедливість, комунікативність, високий рівень зовнішньої та внутрішньої культури» [4, с. 640]. Таким чином, нами було виокремлено структурні елементи педагогічної етики вчителя (рис. 1).

Для визначення терміну культура ми звернулися до тлумачень, поданих в інших наукових виданнях. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2004) пояснено, що культура – це «рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності» [1, с. 681]. Автор «Філософського словника» В. Шинкарук (1973) зазначив, що під терміном культура поведінки слід усвідомлювати «сукупність моральних вимог, які стають для людини складовою частиною її звичок і навиків, що виявляються в її щоденній поведінці» [15, с. 249]. На основі поданих тлумачень нами було сформовано власне визначення педагогічної етики та культури. На нашу думку, педагогічна етика – це система моральних цінностей учителів, що ґрунтується на принципах гуманізму, демократизму, дитиноцентризму, поваги і вимогливості до себе та оточуючих із метою виховання ціннісних орієнтацій та інтелектуального розвитку підростаючого покоління.

Поняття педагогічна культура більше пов'язане із практичним втіленням морального світогляду вчителя. Під цим терміном, на нашу думку, потрібно розуміти:

а) виявлення педагогом його морально-ціннісних орієнтацій, навиків педагогічної майстерності в щоденній поведінці, ставленні до учнів та інших педагогічних працівників, реалізацію своїх духовних переконань у діяльності з метою виховання в дітей кращих людських якостей та покращення добробуту суспільства;

б) рівень практичного оволодіння вчителем педагогічними технологіями відповідно до запитів епохи;

в) реалізація педагогічної етики вчителя на практиці, прояв його професіоналізму, вміння поєднати теорію педагогіки із практичною діяльністю в освітньому процесі.

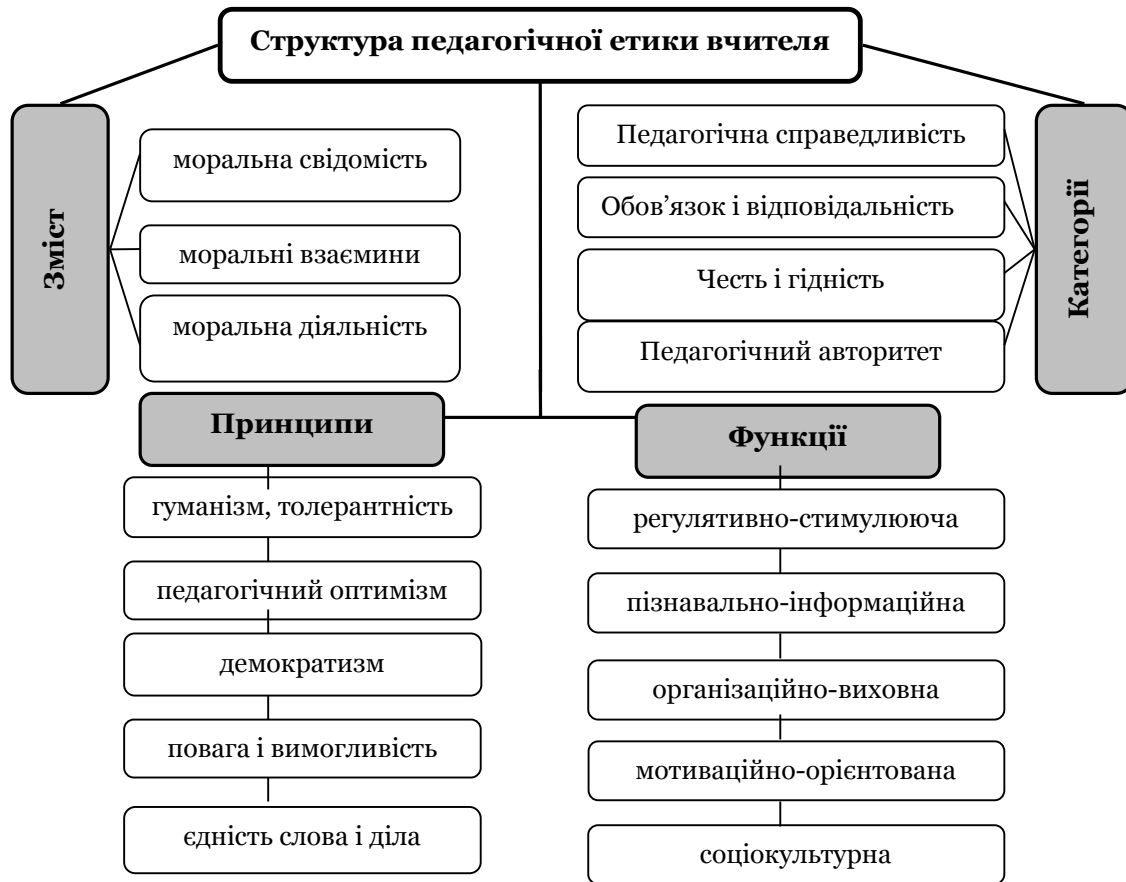

Рис. 1. Структура педагогічної етики

Для аналізу педагогічної етики та культури педагогів кінця XIX – початку XX століття нами було визначено критерії та показники (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники педагогічної етики та культури педагогів кінця XIX – початку XX століття

№	Критерії	Показник
1.	Ціннісно-орієнтаційний	оволодіння моральними якостями; вміння проявляти культуру спілкування з оточуючими;
2.	Науково-професійний	наявність фундаментальних знань в різних галузях наук з урахуванням наукових досягнень епохи; володіння педагогічними технологіями, методами, формами та прийомами навчання та виховання учнів;
3.	Діяльнісний	утілення моральних норм та принципів поведінки, застосування теоретичних знань у галузі педагогіки на практиці в діяльності з дітьми в урочний та позаурочний час.

У процесі аналізу архівних джерел нами було досліджено рівень педагогічної культури вчителів та вихователів навчальних закладів різних типів, що функціонували в кінці XIX – на початку XX століття в Україні. Зазначимо, що тоді склалася така система навчальних установ: а) початкові (школи грамоти, церковнопарафіяльні школи, сільські училища, початкові школи з різним терміном навчання); б) загальношкільні та спеціальні, «післяпочаткові» та «вищі початкові»; в) середні (класичні гімназії, реальні гімназії та училища, жіночі гімназії, прогімназії, духовні училища); г) вищі (університети, ліцеї, спеціальні вищі училища, інститути, духовні семінарії). Незважаючи на те, що ці заклади підпорядковувалися різним міністерствам та відомствам, до осіб, які здійснювали освітній процес, ставили однаково високі вимоги до рівня оволодіння педагогічною етикою та культурою.

Для вивчення норм педагогічної етики та культури тогочасного педагога детально проаналізуємо «Настанови вчителям однокласних і двокласних народних училищ» (1871 р.), «Інструкцію про виховну діяльність вчителів Волинської духовної семінарії» (1881 р.), «Статут православних духовних семінарій» (1867 р.) та інші освітянські документи.

Із врахуванням визначеного ціннісно-орієнтаційного критерію з'ясовано, щодо вчителів ставили високі моральні вимоги. Так, у навчально-методичних рекомендаціях «Настанови вчителям однокласних і двокласних народних училищ», що були надруковані в Києві, зазначено, що педагоги повинні появляти до дітей батьківські почуття: «Учителі зобов'язані згідно своєї посади замінювати в учнів місце їх батьків» [8, с. 12]. В іншому документі «Інструкція про виховну діяльність вчителів Волинської Духовної Семінарії» написано, що «наставник повинен ставитися до учнів із батьківською любов'ю і почуттями, із поблажливістю, простотою та привітністю» [6, с.799].

Важливим елементом педагогічної етики та культури вчителя кінця XIX – початку XX століття було дотримання ним вимог християнської моралі та вміння прищеплювати її школярам. Зокрема, однією з вимог до вчителів однокласних і двокласних народних училищ було проявляти риси справжнього християнина і «виховувати дітей в Законі Божому, благочестивими християнами..., які би правила Закону Божого не тільки знали на словах, але і проявляли їх у ділах» [8, с. 12].

Складові морально-етичного компоненту педагогічної етики педагога виокремлено в розділі «Про якість вчителя», що вміщений в збірнику «Настанови вчителям однокласних і двокласних народних училищ» [8] (рис. 2).

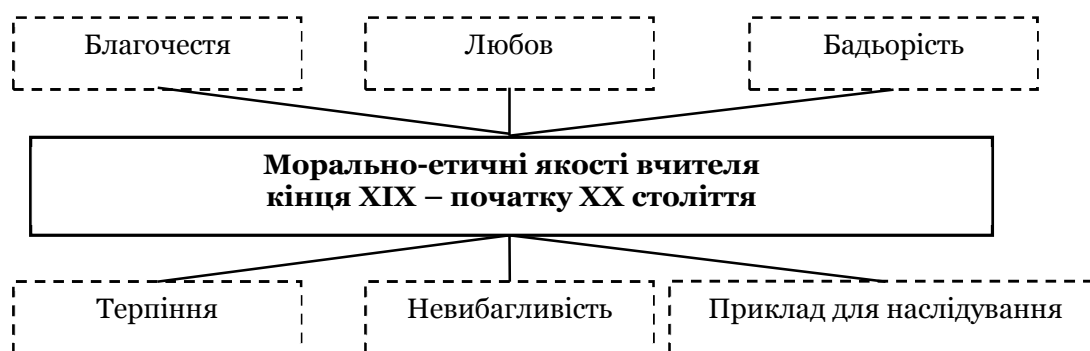

Рис. 2. Морально-етичні якості вчителя кінця XIX – початку XX ст.

У процесі аналізу історичного документу визначено якісні характеристики кожного із виділених компонентів (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика основних морально-етичних якостей педагогів кінця XIX – початку XX століття

№	Риса педагога	Характеристика
1.	Благочестя	– Бути християнином; – любити Бога; – проявляти миролюбство, дружелюбність; – уникати наклепів, марнослів'я.
2.	Любов	– Ставитися до учнів ласкаво та з любов'ю; – проявляти приязнь; – виражати свою любов до дітей, не враховуючи матеріальних статків батьків.
3.	Бадьорість	– Уникати «сонливості» і пасивності, похмурості, байдужості, поганого настрою; – проявляти цікавість, активність, креативність; – бути впевненим.
4.	Терпіння	– Усвідомлювати свою місію педагога; – стримувати негативні емоції; – вміти з радістю долати труднощі; – не скаржитися на невдачі, труднощі, що виникають при роботі з дітьми.
5.	Невибагливість	– Задовольнятися тими речами, які він має; – «хто обіймає найбідніше вчительське місце, той повинен так же старанно виконувати свої обов'язки, як і той, хто має більш високооплачувану роботу» [8, с. 15].

6.	Професійні вимоги	<ul style="list-style-type: none"> – Працювати невтомно і старанно; – приходити на роботу вчасно; – вести ділову документацію; – ознайомлюватися із педагогічним досвідом; – дотримуватися прийнятих норм поведінки та етики спілкування.
----	-------------------	--

Аналіз нормативних актів, звітів, педагогічних щоденників, архівних матеріалів про роботу навчальних закладів, публікацій періодичної преси засвідчив високий рівень педагогічної культури та етики вчителів, які здійснювали свою діяльність у школах Волинської губернії за визначеними критеріями (ціннісно-орієнтаційним, науково-професійним, діяльним). Педагоги проявляли моральні якості, високу культуру спілкування з школярами, батьками та між собою.

Педагогічна етика та культура вчителів Волинської губернії демонструє застосування ними моральних норм та принципів поведінки, теоретичних знань в галузі педагогіки на практиці. Зокрема, у них був широкий світогляд, вони мали ґрунтовні знання, були ознайомлені з науковими досягненнями епохи, демонстрували належне оволодіння педагогічними технологіями, доцільними методами, формами та прийомами роботи з учнями під час проведення уроків та в позаурочний час.

Висновки. Дослідження норм педагогічної етики вчителів кінця XIX – початку XX століття дозволило виокремити шляхи використання їх здобутків в навчальних закладах початку XXI століття в умовах глобалізації та інтеграції освітнього процесу. Незважаючи на стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, застосування інформаційних систем, впровадження SMART-навчання, програм комп'ютерної анімації, постать педагога відіграє вирішальну роль у формуванні особистості дитини. Окрім належного оволодіння новітніми інформаційними технологіями навчання, учитель повинен володіти «вічними» педагогічними цінностями, що проявляються в його професійній етиці та культурі. Сучасний учитель, як і викладачі кінця XIX – початку XX століття, має проявляти любов до дітей, мораль і добросовісність, толерантність, культуру спілкування, тактовність, стриманість, терплячість. На уроках та при проведенні виховних заходів він повинен бути творчим, уміти зацікавити дітей своїм предметом.

Останнім часом популярності набирає дистанційна освіта, відтак, наслідуючи педагогів минулого століття, викладач повинен дбайливо ставитися до перевірки завдань, ретельно пояснювати помилки при перевірці завдань. Працюючи у Stem центрах, центрах реабілітаційно-інклюзивного навчання, впроваджуючи SMART освіту, педагог зобов'язаний стежити за розвитком дитини, допомагати їй повірити у власні сили, досягнути успіху. Використовуючи Інтернет – ресурси (Facebook, Instagram, Viber), ведучи власні блоги, йому потрібно демонструвати високий рівень педагогічної етики та культури. Особистість вчителя – це приклад для наслідування його учнями, до якого ставляться високі вимоги з боку суспільства, і цей педагогічний постулат залишається незмінним і актуальним назавжди.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт.-уклад. Бусел В.Т.]. К.: Ірпінь, 2004. 1440 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
3. Експонати на всеросійську церковно-шкільну виставку від Острозького повіту. Волинські Єпархіальні Відомості. 1909. Частина офіційна. № 18. С. 378 – 380.
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Кремень. К., Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Закон України «Про дошкільну освіту». Електронний ресурс: <https://zakon.help/law/2628-III> (дата звернення: 15.03.2022).
6. Інструкція про виховну діяльність вчителів Волинської духовної семінарії. Волинські Єпархіальні Відомості. 1881. Частина офіційна. № 32. С. 792–807.
7. Маньковський М. Навчання математики. Кременець, 1899. 192 с.
8. Настанови вчителям однокласних і двокласних народних училищ, витягнені із настанов вчителям, що видані згідно наказу Імператриці Катерини II. Київ, типографія М. П. Франца біля пам'ятника Св. Ірини № 224. Київ, 1871. 31. с
9. Неврозова Н. Збірник статей із взірцевих творів російської словесності. Санкт-Петербург, 1913. № 19. Частина. 1. 124 с.
10. Програма церковно-шкільної виставки, організованої з нагоди 25-ліття із часу затвердження (13 червня 1884 року) Правил про церковнопарафіяльні школи. Волинські Єпархіальні Відомості. 1909. Частина офіційна. № 8. С. 93–96.
11. Прощальні дні в Волинській духовній Семінарії. Волинські Єпархіальні Відомості. 1907. № 19. Частина офіційна. С. 582–586
12. Статут єпархіальних жіночих училищ. Волинські єпархіальні відомості. 1869. № 1. Частина офіційна. С. 2–19.

13. Статут православних духовних семінарій. Волинські Єпархіальні Відомості. 1867. Частина офіційна. № 3. С. 76-104.
14. Усков М. Природознавство. Спб. : типографія І. В. Леонтева, 1913. 204 с.
15. Шинкарук В. Філософський словник. К. : Гол. ред. УРЕ АН, 1973. 600 с.

Reference

1. Busel V. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv, 2004.
2. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary]. Rivne, 2011. [in Ukrainian]
3. Eksponaty na vserosiisku tserkovno-shkilnu vystavku vid Ostrozkooho povitu [Exhibits at the all-Russian church-school exhibition from Ostroh County]. 1909. Volynski Yeparkhialni Vidomosti. Chastyna ofitsiina. № 18. 378– 380. [in Ukrainian]
4. Kremen V. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]. Kyiv, 2008.
5. Zakon Ukrainy «Pro doshkilnu osvitu» [The Law of Ukraine «On Preschool Education»]. 2001. URL:<https://zakon.help/law/2628-III> [data zvernennia: 15.09.2019].
6. Instruksiiia pro vykhovnu diialnist vchyteliv Volynskoi dukhovnoi seminarii [Instruction on the educational activity of teachers of the Volyn Theological Seminary]. 1881. Volynski Yeparkhialni Vidomosti. Chastyna ofitsiina. № 32. 792–807.
7. Mankovskiy M. Navchannia matematyky [Teaching mathematics]. Kremenets, 1899.
8. Nastanovy vchyteliom odnoklasnykh i dvoklasnykh narodnykh uchylyshch, vytyahneni iz nastanov vchyteliom, shcho vydani zghidno nakazu Imperatrytsi Kateryny II [Instructions to teachers of one-class and two-class public schools, drawn from the instructions to teachers, issued according to the order of Empress Catherine II]. 1871. Kyiv: typohrafiia M. P. Frantsa bilia pam'iatnyka Sv. Iryny № 224.
9. Nevrozova N. Zbirnyk statei iz vzirtsevykh tvoriv rosiiskoi slovesnosti [A collection of articles from exemplary works of Russian literature]. Sankt-Peterburh. 1913. № 19. Chastyna 1. 124.
10. Prohrama vserosiiskoi tserkovno-shkilnoi vystavky, orhanizovanoi z nahody 25-littia iz chasu zatverdzhennia (13 chervnia 1884 roku) Pravyl pro tserkovnoparafiialni shkoly [Program of the All-Russian Church-School Exhibition, organized on the occasion of the 25th anniversary of the approval (June 13, 1884) of the Rules on Church-Parish Schools]. 1909. Volynski Yeparkhialni Vidomosti. Chastyna ofitsiina. № 8. 93–96.
11. Proshchalni dni v Volynskii dukhovnii Seminarii [Farewell days at Volyn Theological Seminary]. 1907. Volynski Yeparkhialni Vidomosti. Chastyna ofitsiina. №19. 582–586.
12. Statut yeparkhialnykh zhinochykh uchylyshch [Charter of Diocesan Women's Schools]. 1869. Volynski Yeparkhialni vidomosti. Chastyna ofitsiina. № 1. 2–19.
13. 1 Statut pravoslavnykh dukhovnykh seminarii [Charter of Orthodox Theological Seminary]. 1867. Volynski Yeparkhialni Vidomosti. Chastyna ofitsiina. № 3. 76–104.
14. Uskov M. Pryrodoznavstvo [Natural science]. Sankt-Peterburh, 1913.
15. Shynkaruk V. Filozofskyi slovnyk [Philosophical Dictionary]. Kyiv, 1973.